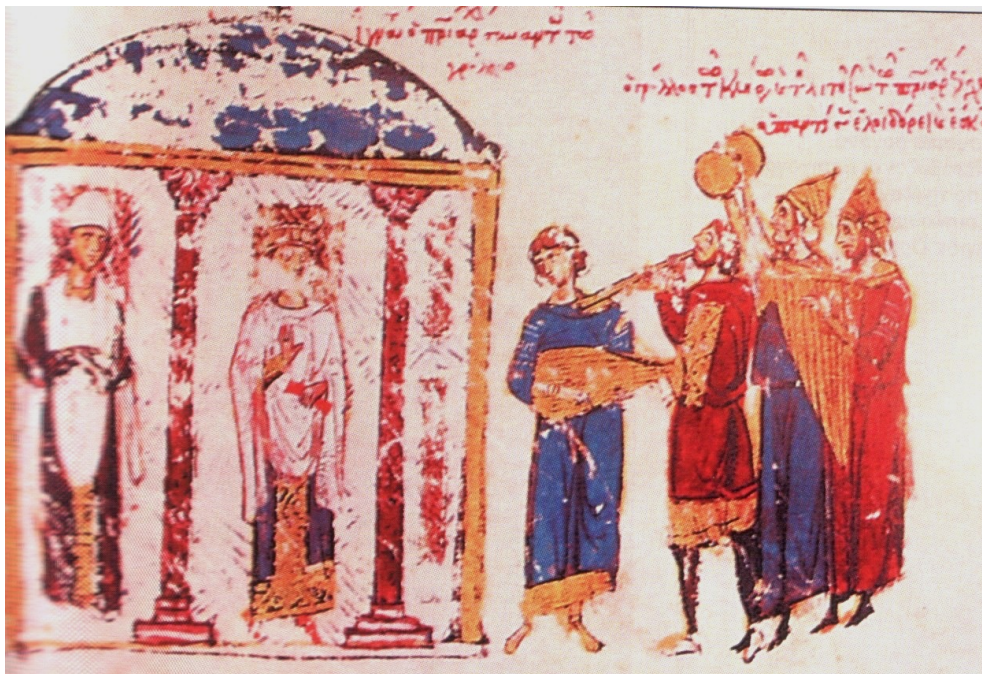

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Τμήμα Μουσικών Σπουδών

ΛΟΓΙΑ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

Βυζαντινή κοσμική μουσική

Διδάσκων: Κυριάκος Καλαϊτζίδης

Διευκρινήσεις επί του όρου:

Κοσμική μουσική – Εκκλησιαστική μουσική

Βυζάντιο (και τα παράγωγα), Ρωμανία (και τα παράγωγα)

Εισαγωγή του όρου «**Βυζάντιο**» από τον Hieronymus Wolf κατά τον 16^ο αι. όταν το 1557 δημοσίευσε το έργο με τίτλο *Corpus Historiae Byzantinae*.

Ο Λουδοβίκος ΙΔ΄ της Γαλλίας (αρχές του 17ου αιώνα) η συλλογή όλων των έργων της εποχής. Η καθοριστική συμβολή του Wolf.

Corpus Historiae Byzantinae: έργο 34 τόμων που παγίωσε και καθιέρωσε τον όρο **Βυζάντιο** και τα παράγωγα του.

Άλλοι όροι:

Ψαλτική τέχνη, Μουσική τέχνη, Μουσική επιστήμη, Παπαδική τέχνη.

Διευκρινήσεις επί του όρου «Κοσμική»

Η έννοια του όρου «κοσμικό - κοσμική» δεν έχει πρωτογενή παρουσία στην ελληνική γλώσσα. Εμφανίζεται εισαγόμενη, ως μετάφραση αντίστοιχων αγγλικών και γαλλικών όρων (secular), που σταδιακά απέκτησαν στη Δύση ιδιαίτερο βάρος μετά την Αναγέννηση, τον Διαφωτισμό και τη Γαλλική Επανάσταση.

Λόγω των κοινωνικοπολιτισμικών εξελίξεων που σχετίζονται κυρίως με το φαινόμενο και τη διαδικασία της εκκοσμίκευσης ή στη γαλλική περίπτωση με την πιο ριζοσπαστική αρχή της «laïcité», στη Δύση η θρησκευτική έκφραση τέθηκε στο περιθώριο της κοινωνικής και καλλιτεχνικής ζωής, ενώ έλαβε και διακριτικό τίτλο, «θρησκευτική», ο οποίος τελικά διακρίθηκε σαφώς από τον όρο «κοσμική».

Η χρήση του όρου “**Secular Byzantine Music**” εντοπίζεται για πρώτη φορά στο έργο του Egon Wellesz, *A history of Byzantine music and hymnography*, Oxford University Press 1961, και πιο συγκεκριμένα στις σσ. 78-122, κεφάλαια “The pagan background” και “Music in ceremonies”.

Στις έντυπες μουσικές εκδόσεις του 19^{ου} αι. συναντώνται οι όροι «εξωτερική» ή «θύραθεν» κ.ά. που σημαίνουν ακριβώς το μη εκκλησιαστικό μέλος.

Οι όροι αυτοί φανερώνουν “χωροθέτηση”.

Συχνά ασαφή όρια.

Οι όροι αυτοί ενίοτε υποδηλώνουν και «το μέλος ανατολικών αλλοθρήσκων λαών», αν και από τη μελέτη του πηγαίου υλικού προκύπτει ότι η κοσμική μουσική γίνεται αντιληπτή ως μία ενότητα, ως ένα κοινό πολιτιστικό αγαθό, χωρίς εθνικές ή θρησκευτικές διακρίσεις.

«Είτα ήρχισαν τα άσματα. Εν πρώτοις το *Χριστός Ανέστη*, ύστερον τα θύραθεν».

Αλ. Παπαδιαμάντη, «Εξοχική Λαμπρή», *Άπαντα*, τ. Β΄, σ. 132, κριτική έκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλοπούλου, Αθήνα 1982.

«Ο π. Συνέσιος, πέρασε από τα Χερουβικά στο Λαγιαρνί, από το Λαγιαρνί σε χαβάδες του σεβντά, για να φτάσει στους αμανέδες...».

Περιγραφή περιστατικού με τον ψάλτη της Ι. Μ. Σταυρονικήτα του Αγ. Όρους στις αρχές του 19^{ου} αι.

S. Baud-Bovy, «Πρόλογος» στην 1^η έκδοση του βιβλίου *Μουσική ερμηνεία των δημοτικών τραγουδιών της Μονής των Ιβήρων* της Δ. Μαζαράκη, Αθήνα 1967, σ. 9.

Ο χώρος

Κοσμική μουσική

Κύρια πηγή:

Κωνσταντίνου του Πορφυρογέννητου, *Περί της Βασιλείου τάξεως...* (10^{ος} αι).

Επίσης, σκόρπιες αναφορές σε κείμενα πάσης φύσεως, ελάχιστες αναφορές στα θεωρητικά συγγράμματα, μια μερίδα των οποίων ωστόσο είναι γραμμένα ακριβώς για κοσμική και ελάχιστα δείγματα καταγραμμένα με παρασημαντική.

Η εικόνα που δίνουν αυτές οι πηγές είναι μια μουσική ενταγμένη σε λαμπρές τελετές, με πλήρες οργανολόγιο και ρεπερτόριο, για το οποίο όμως δυστυχώς δεν διαθέτουμε κάποια σημαντική καταγραφή.

Υπάρχει βέβαια ένα βυζαντινό μουσικό είδος, τα «Κρατήματα» τα οποία αντανακλούν πολλά στοιχεία του κοσμικού ρεπερτορίου, είναι όμως οργανικά και καλλιτεχνικά ενταγμένα στην Ψαλτική.

Σπουδαία πηγή βέβαια για όλα τα είδη μουσικής στο Βυζάντιο αποτελούν οι απεικονίσεις σκηνών της μουσικής ζωής σε μικρογραφίες χειρογράφων, σε τοιχογραφίες, σε ανάγλυφα, σε ψηφιδωτά.

Η θεωρία της μουσικής στη Ρωμανία

Συνεχίζεται η αρχαιοελληνική παράδοση της διδασκαλίας της Μουσικής ως επιστήμης, ενταγμένης στο Quadrivium, μαζί με την Γεωμετρία, της Αριθμητικής και της Αστρονομίας.

Κύρια διδακτικά εγχειρίδια οι θεωρητικές εργασίες του Κλαύδιου Πτολεμαίου (100-170 μ.Χ.) και του Κλεονείδη (2^{ος} αι. π.Χ.).

Από το 425 μ.Χ. (Θεοδόσιος ο Β΄) μέχρι την άλωση του 1453 η μουσική διδάσκεται στο Πανδιδακτήριο (Πανεπιστήμιο) της Κωνσταντινούπολης,.

Μερικές άλλες πραγματείες για την μουσική θεωρία από την Βυζαντινή περίοδο:

- Ανώνυμος : "Περί μουσικής" – Βάκχιος Γέρων "Εισαγωγή στην τέχνη της μουσικής" (9^{ος} – 10^{ος} αι.)
- Ανώνυμος του Bellermann (μεταξύ 4ου και 6ου αι.)
- Ψευδοψελός: *Της μουσικής σύνοψις ηκριβωμένη* (Cod. Palat. Gr. 281, date 1040) στο *Σύνταγμα ευσύνοπτον εις τα τέσσερας μαθηματικός επιστήμας*.
- Τρεις επιστολές του Μιχαήλ Ψελού (1018-1078)
- Ιωσήφ Ρακενδύτης, «Βίβλο ευσυνόπτων μαθημάτων» (14^{ος} αι.)
- Γεώργιος Παχυμέρης (1242-1310): *Σύνταγμα των τεσσάρων μαθημάτων: αριθμητικής, μουσικής, γεωμετρίας και αστρονομίας* [PLP 22186].
- Μανουήλ Βρυένιος (αρχές 14^{ου} αι.), *Αρμονικά* (σώζεται σε 59 χφφ).

Ο Μιχαήλ Ψελλός (1018 - 1078) και ο μαθητής του αυτοκράτωρ Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας

ΜΑΝΟΥΗΛ ΒΡΥΕΝΝΙΟΥ ΑΡΜΟΝΙΚΑ

THE HARMONICS OF
MANUEL BRYENNIUS

*Edited with Translation Notes
Introduction and Index of Words*

by *Manoel*

G.H. JONKER

MCMLXX

Wolters-Noordhoff Publishing
Groningen

Η πολύπλοκη μουσική πραγματικότητα στον Ιππόδρομο και το Παλάτι.

Ο Ιππόδρομος γύρω στα 1350.

L. de Beylie, *L'habitation byzantine*, Imp. Orient., Parisiis, 1711, part III, p. 58.

Ο Ιππόδρομος, προνομιακός χώρος των Δήμων με βασικό ρόλο την υποστήριξη των αυτοκρατορικών τελετών. Πλήθος εκδηλώσεων (ιπποδρομίες, θρίαμβοι, αναδείξεις αυτοκρατόρων) γίνονταν ή κατέληγαν εκεί με τη μουσική να έχει δεσπίζουσα θέση στα δρώμενα.

Οι Δήμοι είχαν δικούς τους καλλιτέχνες: Ο ποιητής έγραφε τα άκτα, ο μελιστής τα μελοποιούσε, οι «οργανάριοι» έπαιζαν τα δύο αργυρά όργανα, οι «φυσώντες» χειρίζονταν τα φουσερά για τον αέρα των οργάνων, ενώ υπήρχαν άφθονοι πανδουριστές και αυλητές.

Στον Ιππόδρομο ή στο **Παλάτι** ή σε άλλα σημεία που συνδυάζονται με την εκεί παρουσία των αυτοκρατορικών προσώπων, λαμβάνουν χώρα διάφορες τελετές όπου η μουσική έχει σημαντικό ρόλο:

Καλάνδαι, η γιορτή της Πρώτης Μαρτίου, Μαΐουμά, Βοτά, Βρουμάλια, Ροζάλια, Εγκαίνια Πόλεως...

Γενέθλια, γάμοι, βαπτίσεις, στέψεις, πανηγυρισμοί νίκης, υποδοχές, θρίαμβοι...

Τα «Άκτα», βασικό μουσικό είδος (πληροφορίες για στίχους, ενδείξεις του Ήχου με την ορολογία της Οκταηχίας κλπ).

Οι περιγραφές παρουσιάζουν έναν κόσμο χλιδής και γοήτρου. Δεκάδες τίτλοι αξιωματούχων που έχουν δικαίωμα να παρίστανται κάθε φορά, εξαντλητικοί κανόνες ενδυμασίας και κινήσεων ανάλογα με την τελετή, μοιρασμένοι μουσικοί ρόλοι, καθορισμός κάθε φορά του χώρου, ιδίως μεταξύ των αιθουσών του παλατιού όπου θα γίνουν οι χοροί, οι υποδοχές και τα συμπόσια, συνθέτουν την εικόνα του πλούτου και της ισχύος που πρέπει να βγαίνει προς τα έξω.

Ιωάννης Γλυκός ο Πρωτοψάλτης (β' μισό 13ου αιώνα – αρχές 14ου αιώνα): ο πρώτος που συνέθεσε κράτημα δίδοντας ως τίτλο μουσικό όργανο (σουρλάς).

Ο Ιωάννης Μαΐστωρ Κουκουζέλης και ο Ξένος Κορώνης ήταν μαθητές του Ιωάννη Γλυκού.

Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 14ου αιώνα, ήταν οι πρώτοι Βυζαντινοί συνθέτες που δημιούργησαν τα «Περσικά» κρατήματα, οι πρώτοι αριθμούν τρία έργα και οι δεύτεροι τέσσερα.

Συνολικά είκοσι ένα (21) Κρατήματα με τίτλο «Πέρσικον» ή «Ατζέμικον».

Μιχαήλ Ψελλός: «Πέρσαι, Ἄραβες, Αἰγύπτιοι καὶ λοιποὶ εἶχον ἔντε- λέστερον ἢ ἡμεῖς πᾶν ἑλληνικὸν εἰσηγμένον παρ' ἑαυτοῖς».

Ο Ibn Khurdadhbih σε ομιλία του ενώπιον του χαλίφη των Abbasside Al Mutamid (870-893) αναφέρει μουσικά όργανα που είχαν στη διάθεσή τους οι Βυζαντινοί (Farmer 1925 & 1930).

Ο Muḥammad ibn Mūsā al-Khwārizmī δίδει επίσης περιγραφή οργάνων βυζαντινής μουσικής (Farmer 1925 & 1930).

Θρηνη
 Πιφαλλόμεν... εδοξω παρ...
 Παρισταμε...
 αυρωω...
 αυρωω...
 κ'τομσρα...
 θρημου...
 τεκνον...
 πωυπο...
 πωυπο...
 τονασ...
 εξεφα...
 οαλιος...
 τυτε...
 ιδου...
 αλλα...
 κ'απε...

Duke 45, ιε' αι. (τέλη), φ 44r· γραφέας ο'Αγγελος Γρηγορίου. Μοιρολόι τῆς Παναγίας Παρισταμένη τῷ Σταυρῷ.

Πληροφορίες για τα μουσικά όργανα στην Κωνσταντινούπολη βρίσκουμε διάσπαρτες στη γραμματεία, αλλά και σε εικονογραφήσεις, όπως ψηφιδωτά, ανάγλυφα, μικρογραφίες χειρογράφων, εικόνες και τοιχογραφίες.

Στον οβελίσκο του Θεοδοσίου εικονίζονται ήδη από τον 4^ο αι. δύο αυτοκρατορικά Όργανα, οι διάδοχοι των ελληνιστικών και ρωμαϊκών υδραύλεων, ενώ ένας πανδουριστής υπάρχει από τον 6^ο αι. στα ψηφιδωτά του Μεγάλου Παλατίου.

Εικ. 193: Ανάγλυφη βάση του Οβελίσκου του Θεοδοσίου, Κωνσταντινούπολη (περί το 390).

Η διάκριση σε «λεπτά όργανα» και λοιπά όργανα.

Μέρος του οργανολογίου χάθηκε, ιδίως μετά την απώλεια του αυτοκρατορικού κέντρου που το υποστήριζε, ή απορροφήθηκε από τη διάδοχη πολιτισμική πραγματικότητα.

Το σύνολο σχεδόν του ευρωπαϊκού, όπως επίσης και του νεοελληνικού οργανολογίου προέρχεται από τα βυζαντινά μουσικά όργανα.

Γύρω στον 9ο αιώνα, εισάγεται από την Ινδία το δοξάρι.

Ο Ιρανός γεωγράφος Ibn Khurradadhbih του 9ου αιώνα, αναφερόμενος στην λεξικογραφική καταγωγή των μουσικών οργάνων της εποχής, ανάμεσα σε άλλα όργανα, κατέγραψε την λύρα με δοξάρι (*lūrā*).

Η πρώτη γνωστή απεικόνιση του οργάνου είναι σε ένα βυζαντινό κιβώτιο από ελεφαντόδοντο (900-1100 μ.Χ.) που σώζεται στο Μουσείο Μπαρτζέλο της Φλωρεντίας.

Δύο δείγματα της βυζαντινής λύρας από το Μεσαίωνα έχουν βρεθεί σε ανασκαφές στο Νόβγκοροντ. Η ημερομηνία του πρώτου υπολογίζεται στα 1190 μ.Χ.

**Στον φυλακισμένο
αυτοκράτορα
Ανδρόνικο τον Κομνηνό
(1118 - 1185)
προσφέρεται «κιθάρα»
για να «τραγωδεί» τα
βάσανά του.**

Το **Όργανο** ισχυρό σύμβολο αυτοκρατορικού κύρους. Η χρήση του ήταν αποκλειστική στο Παλάτι και τους Δήμους.

Έφτασε στη Δύση μέσα από δύο διαφορετικές διαδρομές:

- Δωρήθηκε από τους Βυζαντινούς στον Πάπα Πιπίνο το 757 μ.Χ. και
- Δόθηκε ως προίκα στην Θεοφανώ (ανιψιά του αυτοκράτορα Ιωάννη Τσιμισκή) που παντρεύτηκε τον Όθωνα του Άαχεν (972).

Με τη βοήθεια Ελλήνων τεχνιτών εξελίχθηκε στο εκκλησιαστικό όργανο της Δύσης.

Στον Πορφυρογέννητο περιγράφονται λεπτομερώς περί τις 60 περιπτώσεις τακτικών και εκτάκτων εορτασμών, όπου το βυζαντινό Όργανο έχει συγκεκριμένο μουσικό ρόλο στην τελετουργία (αφορμή, τόπος, μουσικός ρόλος Οργάνου).

Η λοιδορία του Πατριάρχη Ιγνατίου υπό του Γρύλλου. Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη, The Greek codex vitr. 26-2, φ. f. 78v. (13' αι., χειρόγραφο Σκυλίτζη).

«Πρόδος Νικηφόρου Φωκά από τη Χρυσή Πύλη».

Εθνική Βιβλιοθήκη της Μαδρίτης, The Greek codex vitr. 26-2, f. 145r. (12^{ος} αι.).- Χειρόγραφο Σκυλίτζη.

«Κομπανία οκτώ
μουσικών και κυκλικός
χορός (σαν Χασάπικο).

Codex Vaticanus Graecus
752, folio 449β (έτος 1059).

Κάλαντα ἸΑναρχος Θεός καταβέβηκεν, ἦχος α΄: Γριτσάνη 8, 324

σε μορφή «Αλφαβήτου»

ὁμοιότητες μὲ αὐτά ποὺ σώζονται, χωρὶς ὅμως μουσικὴ σημειογραφία, στὰ χειρόγραφα Λαύρας K113 (ἔτος 1518), Λαύρας K 22 (ἔτος 1697), Λαύρας I 165 (ιζ΄ αἰ.), Δοχειαρίου 124 (ἔτος 1712) καὶ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (ἔτος 1792).

ἸΑναρχος Θεός καταβέβηκε

Γηγενῆς σκιρτᾶται καὶ χαίρεσθε

ἸΕξ Ἀνατολῶν μάγοι ἔρχονται

ἸΗνεγκεν ἀστήρ μάγους ὁδηγῶν

Ἰδὼν καὶ Ἰηρώδης ὡς ἔμαθεν

Λέγετε σοφοὶ καὶ διδάσκαλοι

Νύκτα Ἰωσήφ ρῆμα ἦκουσεν

ἸΟ μακροθυμήσας καὶ εὐσπλαχνος

Ρήτορες ἐλθόντες προσέπεσον

Τάξεις τῶν ἀγγέλων ἐξέστησαν

Φῶς ἐν τῷ σπηλαίῳ ἀνέτειλεν

Ψάλλοντες Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν

Βασιλεὺς τῶν ὄλων καὶ Κύριος

Δεῦτε ἐν σπηλαίῳ θεάσασθε

Ζητοῦν προσκυνῆσαι τὸν Κύριον

Θεός, Βασιλεὺς προαιώνιος

Κράζει καὶ βοᾷ πρὸς τοὺς λειτουργοὺς

Μέγα καὶ φρικτὸν τὸ τεράστιον

Ξένον καὶ παράδοξον ἄκουσμα

Πάλιν οὐρανοὶ ἠνεώχθησαν

Σήμερον τὰ πάντα εὐφραίνονται

ἸΥμνους καὶ δεήσεις ἀνέμελλον

Χάριν τοῖς ἀνθρώποις ἐπέλαμψεν

Ω Παρθενομῆτορ καὶ Δέσποινα